ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 2

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 2

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.02.2024
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Amonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Kurbanazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.02.2024
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)

Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)

Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)

Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)

Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)

Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)

Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)

Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)

Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Шоира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.02.2024
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Amonturdieva, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

ШУКУРОВ АҲАД АҲМАДОВИЧ
Лисоний белгининг асимметрик дуализми С.О.Карцевский талқинида 7

МАХМАРАИМОВА ШОҲИСТА ТЎХТОШЕВНА
Ном назарияси ва лисоний рефлексия
хусусида айрим мулоҳазалар 10

JO‘RAYEV NABI NARZIYEVICH
Badiiy matnlarda obrazli tafakkur ifodasi 14

СОБИРОВА ДИЛАФРУЗ АБДУЛҲАЙ ҚИЗИ
Болалар шеъриятида зид маъноли сўзлар лингвопоэтиктаси 18

BABAYEVA MAYA AMANGELDIYEVNA
Turkman tilidagi o‘zlashma frazeologik birliklarning
etimologik tahlili va milliy-madaniy xususiyatlari 22

АМОНТУРДИЕВА ШОИРА РАВШАНОВНА
Ўзбек (диний) нутқи маданиятининг лингвомаданий асослари 25

XOLOVA MUYASSAR ABDULHAKIMOVNA
O‘zbek dialektal korpusida fe’lning sintaktik kategoriyasi
(Surxondaryo viloyati shevalari misolida) 29

ERGASHEVA DILRABO ALLANAZAROVNA
Tilshunoslikda lisoniy shaxs muammosi 34

KADIROVA ZAYNURA ZAYNIDINOVNA
Alisher Navoiy nasriy asarlaridagi perifrazalarning morfologik xususiyatlari 38

KULTAYEVA FAZILAT
Fanda ergonimlarning o‘rganilishi xususida 45

XOLNAZAROV UMID ERKINOVICH
Tog‘ay Murod idiolektida geshtaltiv xarakterdagi metaforalar 49

BOTIROVA MAXLIYO BAXODIR QIZI
Reklamalarda sifatlarning grammatik tabiati 52

BOYSARIYEVA SAODAT
Tabiiy tilni qayta ishlashda stemmizatsiya 55

DUSNAZAROVA MAVJUDA ILYAMONOVNA
Surxon vohasi nikoh marosimi etnografizmlari 58

САДИКОВА ЭЛЬВИРА ВИТАЛЬЕВНА
Антонимия пословиц с компонентами -антропонимами
на материале сборника пословиц в.Даля 63

МУНДАРИЖА

KENJAYEV ZOHIRJON SOBIROVICH
O‘zbek tili oronimlarining tarixiy manbalarda qo‘llanishi 66

IBODULLAYEVA KUNDUZ RUSTAM QIZI
Guljamol Asqarova she’riyatining lingvopoetik xususiyatlari..... 69

TOSHPO‘LATOVA NILUFAR ABDUG‘ANI QIZI
Badiiy matnda intertekstuallikning qo‘llanishi 73

ADABIYOTSHUNOSLIK

NASIROV AZIMIDIN NORMAMATOVICH
Romanchilik taraqqiyoti va ijodiy an’analar..... 76

MIRZAYEVA AZIZA SHAVKATOVNA
Transtekstuallikning zamonaviy adabiyotshunoslikda o‘rganilishi 81

BADALOVA JAMILA
O‘zbek dramaturgiyasida ijodkorlar obrazi
(Izzat Sulton ijodi misolida)..... 85

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETINING 70 YILLIK YUBILEYIGA
Sattor Mahmatqulov (1942-2005)..... 87

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2024; 2
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

ЎЗБЕК (ДИНИЙ) НУТҚИ МАДАНИЯТИНИНГ ЛИНГВОМАДАНИЙ АСОСЛАРИ

Амонтурдиева Шоира Равшановна,
Термиз давлат университети
ўзбек тилшунослиги кафедраси доценти,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори

Кейинги пайтларда ўзбек тилшуносларида ҳам қизиқиш пайдо қилган *лингвомаданиятшунослик* (*лингвокультурология*) соҳаси аста-секинлик билан ўзининг илмий қиёфасига эга бўлмоқда, турли характердаги илмий ва илмий-ўқув адабиётлари юзага келмоқда, мақолалар ёзилмоқда. Шу жараёнда жаҳон тилшунослигида лингвомаданиятшуносликка оид яратилган адабиётлар таҳлил қилиниб, уларга муносабатлар билдирилмоқда ва шу йўл билан ўзбек тилшунослиги айрим назарий қарашлар билан бойитилмоқда. Айни замонда, бу назарий қарашлар ўзбек тили материали билан асосланмоқда ва унинг миллий тил тадқиқи тизимидаги ўрни тобора мустаҳкамланмоқда. Соҳанинг ўрганиш предмети, мақсад ва вазифаларини чуқурроқ англаб етишни осонлаштириш ниятида илмий-методик тавсиялар берилмоқда.

Ш.Махмараимованинг қайд этишича, лингвомаданиятшунослик, бир томондан, ўз тадқиқот предметини мамлакатшуносликнинг ўрганиш объекти негизида ҳосил қилган бўлса, иккинчи томондан, маданиятшуносликнинг алоҳида тармоғини ўзида ифода этган. "Тил ва маданиятнинг ўзаро боғлиқлиги тўғрисидаги ғоя лингвистика ва культурологиянинг кесишув нуқтасида вужудга келиб, халқ маданиятининг тилда акс этишини ўрганувчи лингвокультурологияда ўз аксини топди". "Эндиликда тилни ўрганишда унинг маданият билан муносабатини ёритиш муҳимдир. Антропоцентрик парадигма тармоқларидан бири – лисоний маданиятшунослик ёки лингвокультурологиянинг биринчи вазифаси ҳам айнан шудир".

Маълумки, лингвомаданиятшуносликнинг фан сифатида юзага чиқишида Вильгельм фон Гумбольдтнинг қарашлари прогрессив таъсирга эга бўлган: бунда тил ва маданият ўртасида узвий ҳамкорлик мавжуд эканлигидан келиб чиқиб, кузатишларни унинг "маданий ривожланиш жараёнининг натижалари маданиятнинг тилга таъсирини текширишдан кўра кўпроқ, тилнинг маданиятга таъсирини текширишга боғлиқ бўлиши" ҳақидаги ғояларига таянган ҳолда олиб бориш лозим[1].

Бинобарин, лингвомаданиятшунослик тилни маданият феномени сифатида ўрганади. "Лингвокультурология нутқий фаолиятда муайян урф-одатлар билан боғлиқ ҳолда юзага чиқувчи хатти-ҳаракатлар, турли тил вакилларининг вербал ва новербал вазиятдаги фарқликлари, нутқий маданият, "оламнинг рангин манзараси", маданиятлараро муносабатларда акс этган матн лакуналари, турли халқлар нутқий хатти-ҳаракатларининг асосий хусусияти бўлмиш икки тиллилик ва кўп тиллиликни ва б.ларни ўрганувчи этнопсихолингвистика билан ўзаро зич муносабатдадир"[2].

Бу ўринда Д.Худойберганованинг фикрларини эътиборга олиш ҳам муҳимдир. У ўзининг "Лингвомаданиятшуносликда маданият кодлари тушунчаси ва талқини" мақоласида тил асрлар давомида инсоният томонидан яратилгант беқиёс маданий ахборотни авлоддан авлодга олиб ўтувчи ноёб ҳодиса эканлигин таъкидлаб, оламнинг лисоний манзараси дунёни идрок этиш ва концептуаллаштиришнинг универсал ва айни вақтда миллий хосланган усуллари йиғиндисидир, деган фикрни айтади.[3]

Олиманинг маданият кодлари ҳақидаги қуйидаги қарашлари муавзумиз доирасида аҳамиятлидир: "Маданият кодлари тилда асосан халқнинг образли тафаккурини намоён этувчи мақол, ибора, турғун ўхшатиш, метафора, қарғиш, дуо ва олқишлар каби лингмаданий бирликларда инъикос этади. Маданият кодларида инсоннинг моддий ва маънавий олам ҳақидаги тасаввурлари, миллий тафаккури, аксиологик қарашлари яққол кўзга ташланади".[4]

---

[1] Махмараимова Ш.Т. Лингвокультурология. – Тошкент: Чўлпон, 2017. – Б. 4,19,20,155.

[2] Махмараимова Ш.Т. Лингвокультурология. – Тошкент: Чўлпон, 2017. – Б. 4,19,20,155.

[3] Худойберганова Д. Лингвомаданиятшуносликда маданият кодлари тушунчаси ва талқини / Тил, тафаккур, маданият. – Тошкент: Nodirabegim, 2020. – Б. 30-35.

[4] Худойберганова Д. Шу мақола. – Б. 31.

Дарҳақиқат, тилшунослик ва маданиятшунослик кесишувида шаклланган *лингвомаданиятшунослик* умумхалқ ва умумиллий маданиятнинг пайдо бўлиши, ривожланиши ва тараққиёти ҳақида сўз юритар экан, бунда, бир томондан, ҳар қандай халқнинг миллий қадриятларини ўзида акс эттиради, иккинчи томондан, унда шу халқ тилининг лексик-грамматик бирликлари ва миллий мулоқот шакллари асосий тадқиқот объекти вазифасини ўтайди. Шу маънода диний қадриятлар ва диний услубга хос бўлган тил бирликлари ҳам лингвомаданиятшунослик учун кузатиш объекти бўла олади.

Шайх Усмонхон Алимов ҳазратларининг “Расулуллоҳнинг (алайҳиссалом) муборак васиятлари” асарида гувоҳлик беришича, Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в) тил одобининг мукаммал хабарини берганлар.[1] Шундай экан, инсон учун омонат қилиб берилган буюк неъмат – тил одобига эътибор бериш ислом динига эътиқодда бўлган ўзбек халки учун ҳам улуғ лингвомаданий қадрият ҳисобланади.

Асарнинг “Тилни гуноҳлардан тийиш” бобида таъкидланишича, тил инсоннинг ақл-идроки ва маънавиятини намоён этувчи асосий аъзодир. Аллоҳнинг бандалари бу неъматни хайрли ишларга ишлатиш ва ёмон ишлардан сақлашга буюрилган. Аллоҳ таоло марҳамат қилади: “Ар-Раҳмон (меҳрибон зот) Қуръонни таълим берди. (У) инсонни яратди. Унга баённи (нутқни) таълим берди” (*Раҳмон, 1-4*). Шундай экан, тил билан фақат хайрли, яхши сўзларни гапириш, уни ғийбат, туҳмат, ёлғон, ҳақорат, чақимчилик кабилардан сақлаш лозим бўлади. (11-12). У.Алимов ҳазратлари яна қуйидагиларни ёзган: “Гапиришнинг бир неча шартлари бўлиб, уларга риоя қилинмаса, хатодан қутулиш имконсиз бўлади. *Биринчи шарт,* бирор фойда келтирадиган ёки зарарни қайтарадиган бўлиши; *Иккинчи шарт,* ўз ўрни ва фурсатида бўлиши; *Учинчи шарт,* эҳтиёж миқдорида қисқа бўлиши; *Тўртинчи шарт,* гаплардаги лафзларни танлаб, энг афзал деб билганини гапириши”.[2]

Коммунистик мафкура таъсири ва тазйиқида бўлган ўзбек халқининг асосий қисми мустақилликкача бўлган юз йилдан ортиқ ўтган давр мобайнида умуминсоний маънавиятнинг исломий сарчашмаларидан бебаҳра бўлишган, деб ўйлаймиз. Нафақат тилшунослик илми, балки ўзбек нутқий маданияти талқинида ҳам русча андозаларга, тадқиқ методларига таяниб иш кўрилган, асосан рус ва Европа тилшунос олимларининг қарашларига таянилган. Бу ҳолат, маълум маънода, ҳозирда ҳам давом этмоқда. Ваҳоланки, илмий янгилик сифатида тақдим этилаётган кўпчилик тил фактлари тарихимизда ҳам бўлган. Жумладан, она тилимизнинг маданийлик хусусиятлари ҳақидаги қарашлар ҳам.[3]

Дарҳақиқат, асрлар давомида ислом динига эътиқод қилиб келаётган ўзбек халқининг тилида бевосита ана шу эътиқод боис шаклланган лингвомаданий тил бирликлари ҳам анчагина. Улар бугун ҳалқимиз онгига чуқур синиб кетган, “ўз бирликлари”га айланган. Уларнинг айримларига кўз югуртириш орқали бу фикрнинг қанчалик ҳаётий эканлигига ишонч ҳосил қиламиз.

Ассалому алайкум. Саломлашиш қоидаси, уни ифодалаш усуллари халқимиз тилида исломдан олдин ҳам бўлган, албатта. Аммо бугунги кунда ислом динига эътиқодда бўлган дунё халқлари ана шу жумла билан бир-бирларига салом беришади.

Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф ҳазратлари “Ижтимоий одоблар” китобида таъкидлайдиларки, бирор нотаниш киши билан кўришиб-танишмоқчи бўлсангиз, салом беришингиз билан гап-гапга қовушади, ўртадаги бегонасираш, ноқулайлик барҳам топади. Ҳатто мухолифингизнинг ҳузурига “*Ассалому алайкум*”, (“*Сизга тинчлик-омонлик бўлсин*”) деб кирсангиз, у жаҳлидан тушади, кеки йўқолади, кўнгли сизга мойиллашади. Саломни янада тўлиқ ва маънодор қилиш учун “*Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳи ва баракатуҳ”*, яъни “*Сизга тинчлик-омонлик, Аллоҳнинг раҳмати ва баракоти бўлсин”*, дейилади. Алик олиш ҳам саломга яраша чиройли ва мукаммал бўлиши керак. Салом бериш Пайғамбар алайҳиссаломнинг кўрсатмалари (суннат), унга алик олиш эса Аллоҳ таолонинг буйруғи (фарз) ҳисобланади.[4]

Демак, Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг суннатларини мукаммал адо этиш учун саломни ҳам, аликни ҳам мукаммал адо этиш лозим бўлади. Афсуски, сўзлашув нутқида бу мукаммалликка ҳам вақт ҳам эришилмайди. Баъзилар *саломалайкум, салом, ассалом, салом бердик* тарзида салом беришади. Алик олишда ҳам *алайкум салом, салом* тарзида ноқисликлар бор.

Гарчи уларнинг семантик маънолари бир-бирига тенг келса-да, стилистик жиҳатдан фарқларга эга. *Ассалом* аёл-қизлар ва ёш болаларнинг саломлашиши, катталар одатда бундай салом беришмайди. *Салом* эса русча *привет* га мос ке-

[1] Алимов У. Расулуллоҳнинг (алайҳиссалом) муборак васиятлари. – Тошкент: Movarounnahr, 2014.

[2] Алимов У. Расулуллоҳнинг (алайҳиссалом) муборак васиятлари. – Б. 16.

[3] Ҳусайн Воиз Кошифий. Футувватномаи султоний. Ахлоқи муҳсиний – Тошкент: ЎзМЭ Давлат илмий нашриёти, 2011.

[4] https://islom.uz/maqola/7996.

лади. Гўё қисқа тарзда салом беришдек кўринадию, аслида унда тақлид бор. Бу сўзнинг биринчи стилистик оттенкаси бўлса, иккинчиси, унда бир қадар менсимаслик оттенкаси сезилади. *Салом бердик* да урғу *и* товушига тушади ва бу менсимаслик яққол сезилиб туради.

Алик олишнинг *алайкум салом* шакли ҳам гўё саломлашишдаги қисқаликка интилиш бўлсада, унда бир қадар менсимаслик оттенкаси сезилади. Бу каби салом беришлар диний одобдан бехабарлик, маълум маънода совет давридан давом этиб келаётган одатланиш натижасидир.

Масалага диний-лингвомаданий талаб ва одоб нуқтаи назардан ёндашилганда эса салом-аликнинг *ассалому алайкум (ассалому алайкум ва раҳматуллоҳи ва барокатуҳ), ваалайкум ассалом* дан бошқа вариантларнинг қўлланишига йўл қўйилмайди.

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. – *би+исм+ал-Аллоҳ+ал-Раҳмон+ал-Раҳим* калималардан ташкил топган бўлиб, сўзма-сўз *Раҳимдил ва Меҳрибон Аллоҳ номи билан* демакдир. Бунда *Аллоҳ, Раҳмон, Раҳим* сўзларининг кетма-кетлигида ҳикмат бор: *Аллоҳ* – оламнинг ибтидоси –Яратувчининг номи; *Раҳмон* ва *Раҳим* – Аллоҳнинг сифатий номи, яъни Раҳмон Аллоҳнинг бу дунёдаги раҳмдиллилик, Раҳим – охиратдаги меҳрибонлик, кечирувчанлик сифати. Шу сабаб барча хатти-ҳаракатлар Аллоҳ ва унинг номи билан боғланади.[1]

Ҳар бир ишни маъноси *Меҳрибон ва раҳмли Аллоҳнинг номи билан бошлайман* бўлган ушбу муқаддас калима билан бошлашни олий даражадаги лингвомаданий код сифатида баҳолаймиз. Чунки бу калиманинг чинакам маънодаги лингвомаданий жумла эканлиги ва унинг фазилатлари ҳақида исломшуносликда, хусусан ўзбек исломшунослигида юзлаб мақолалар битилган.

Ривоятда келтириладики, “Аллоҳ таоло лавҳ ва қаламни яратгандан сўнг қаламга қиёматгача бўладиган нарсаларни лавҳга ёзишга амр қилди. Шунда қалам: “Эй Раббим! Нима билан бошлайман”, – деди. Аллоҳ таоло: “Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм билан бошла” – деди.

Аллоҳ таоло барча махлуқотни яратди ва Ўз ҳабиби Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам орқали ҳар бир ишни “Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм” билан бошлашга даъват этди. Бир ҳадиси шарифда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Эътиборга молик ҳар бир иш “бисмиллаҳ” билан бошланмаса, у нуқсонлидир (баракаси оздир)” – дедилар.[2]

Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф ҳазратлари ҳам “Ҳар бир ишни “Бисмиллаҳ” билан бошлаш мусулмон киши учун зарур. Уламолар “Китоб ёзувчи учун аввало уч нарса вожибдир”, дейдилар. Булар – “Бисмиллаҳ”, ҳамду сано ва Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга саловоту дуруддир”, деганлар.

“Бисмиллаҳ...” мақоласида айтиладики, “Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм”, дер экан, мусулмон киши ўзининг ҳеч нарса эмаслигини, шунинг учун ҳам зарур, мангу ва чексиз Зотга шу сўзлар орқали таянаётганини ич-ичидан ҳис қилади. “Аллоҳ номи билан”. Аллоҳ аввалдир, охирдир, зоҳирдир, ботиндир, ҳар бир ишни билгувчидир. Шундай Зотга таяниш одамни ўзининг ҳеч нарса эмаслигини ўйлаб, изтироб чекишидан халос этади. Зеро, у чексизлик билан туташади.[3]

Бу айтилган мулоҳазалардан кейин, табиий бир савол туғилади: Мустақилликка эришгунимизга қадар мамлакатимизда ўзини мусулмон ҳисоблайдиган кишиларнинг қанчаси бу калимани ишлартар ёки моҳиятини англар эди. у ҳақиқий маънода ўзининг лингвомаданий қиёфасини олган эди?

Англашимизча, уни фақат диний билимларга эга бўлган кишиларгина мазмунини тушунган ҳолда қўллаган бўлишлари мумкин. Кўпчиликнинг тилида бўлса ҳам дилида бўлганлигини айтиш мушкул. Бугун эса бу калиманинг бутунлай бошқача лисоний манзарасини кузатамиз. Унинг қўлланиши кескин фаоллашди, мазмун-моҳиятини англаб етганлар тобора кўпайиб бормоқда. Бунга давлатимизда том маънода амалга оширилаётган диний бағрикенглик сиёсати, фуқароларимизнинг Ҳаж ва Умра сафарларида бўлаётганларнинг ва амалларни адо этишга бўлган руҳий эҳтиёжнинг тобора ошиб бораётгани сабаб бўлмоқда, деган фикрдамиз.

Шунингдек, тилимизда *алҳамдулиллаҳ, иншааллоҳ* каби сўзлар лингвомаданий бирлик сифатида мустаҳкам ўрин олиб, худди *Худо хоҳласа, насиб бўлса* жумлалари сингари фаоллашиб бормоқда.

Ушбу ўринда тарихимизнинг мустақиллик даврига урғу бераётганимизнинг сабаби шундаки, ҳақиқатдан ҳам, диний лексикага оид кўпчилик сўзлар тилимизда ана шу инқилобдан кейин

[1] Омонтурлиев Ж., Омонтурдиев А. Маърифий-ирфоний истилоҳлар изоҳли луғати. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2014. – 28 б. Шунингдек, акад. А.Рустамов ҳам бу борада ўз мулоҳазаларини билдирган. Бу ҳақда қаранг: Алийбег Рустамий. “Бисмиллоҳ”нинг маъноси – Тошкент: Чўлпон, 1993.

[2] “Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм”нинг фазилати. “Тафсир” фани мударриси Рустамжон Маҳмудовнинг Усмон Позорийнинг “Тафҳимул мутафаҳҳим ала таълимил мутаъаллим” китобидан таржимаси. https://maxdum.uz/bismillahir-rohmanir-rohiym-ning-fazilati/.

[3] Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Ҳаёт ва ҳадис. https://islom.uz/maqola/10578.

лингвомаданий тус олди. Масалан, мустамлакачилик даврида Пайғамбаримиз Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи вассаламга шунчаки бир тарихий шахс сифатида қараганлиги ҳужжатлардан маълум. “Ўзбекистон тарихи” китобида генерал Черняевнинг Тошкент уламолари билан тузган “Аҳднома”сида қуйидаги гаплар келтирилган: “Оқ подшо ва унинг вакили генерал Искандар Черняевнинг фармони бўйича, Тошкент аҳолисига шуни маълум қиламизки, улар Оллоҳ таолонинг хоҳиш иродасига мувофиқ, **Муҳаммад пайғамбар** динини қаттиқ ушлаб, шариат қонунларидан бир қарич ҳам орқага чекинмасинлар. Уларнинг барчаси шу ўлканинг фойдаси ва манфаатлари учун ҳаракат қилсинлар. Беш вақт намозни ўз вақтида адо этсинлар, муллалар доимо мактабларга боришиб, **Муҳаммад пайғамбар** динини тарғибот қилсинлар”. Яна: “Шундан кейин уламо ва фозиллар навкарлар, жангчилар ва йигитлар орасида юриб, **пайғамбар ҳадислари**дан айтишиб, жиҳод ва ғазотга чақирдилар, зафар ва муваффақият тиладилар”.[1]

Услубий жиҳатдан олиб қаралганда *пайғамбар, Муҳаммад пайғамбар* дейиш билан *Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом, Пайғамбаримиз Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи вассалам, Пайғамбаримиз Муҳаммад мустафо саллоллоҳу алайҳи вассалам* дейиш ўртасида жиддий фарқ бор. Ана шу фарқ бу улуғ зотга бўлган меҳр-муҳаббатга йўғрилган муносабатнинг лингвомаданий кўринишларидир.

Банда. ЎТИЛда маъноси *қул, итоаткор; камина* тарзида изоҳланган ушбу сўз семантикасида *дин.* стилистик белгиси остида берилган *Аллоҳ яратган, тақдири унинг қўлида бўлган киши; Аллоҳнинг қули. Худонинг бандаси* маъноси ҳам бор.[2] Масалан, *Шундай экан,* ***мен ожиза банда****, шу ерда ўтиргаи барча мўмин-мусулмон мазлумаларга Муҳаммад алайҳиссаломимиз ўгитларига амал қилиб, бошларига рўмол ёпинишларини сўрайман...* (Т.Мурод). Юқори услубда *ожиз банда* жумласи изофали тарзда *бандаи ожиз* шаклида қўлланади: ***Бандаи ожиз*** *Мовароуннаҳрга салкам қирқ йил раҳнамолик қилдим* (О.Ёқубов).

Гарчи синонимларнинг изоҳли луғатида кўрсатилмаган бўлса ҳам, унда *одам, инсон, киши* сўзлари англатадиган маънолар мавжуд ва бу ЎТИЛда қайд этилган. Шунингдек, ЎТИЛда сўзнинг кимгадир, бирор кишига қарам киши, фуқаро; бирор нарсага бутун вужуди билан берилган киммаса, ошиқ, мафтун, шайдо бўлган киши маъноларининг келтирилиши унинг лингвомаданий бирлик сифатида семантик-стилистик қўламининг кенгайиб борганлигини кўрсатади.

Ушбу лексеманинг сўзлашув услубига хосланган *бандачилик* варианти ҳам бор: *Ана шу зот* ***бандачилик*** *этса... ҳайҳот, марҳум эрта кетди, дейди* (Т.Мурод).

Бандалик. ЎТИЛда *дин.* стилистик белгиси билан берилган ушбу сўз *банданиг Аллоҳ олдидаги қарзи; қисмати; ўлим, қазо қилиш* маъноларига эга.[3] Вафот этган кишининг яқинларига таъзия изҳор қилишда айтиладиган сўз, *афсус, вафот қилибди* маъносида лингвомаданий мазмунга эга. Мисоллар: *– Хафа бўлманг, ота, – дедим ердан кўз узмай, –* ***Бандалик****. – Аллоҳнинг иродаси... – чоллардан бири бош чайқаб чўққи соқолини тутамлади* (Ў.Ҳошимов). *– Биз раҳматлик Абулқосим Бобур билан хеш бўлганмиз, Самарқандда Сулҳ тузган эдик.* ***Бандаликни бажо келтирибдирлар****. Худо раҳмат қилсин* (П.Қодиров) каби.

Валий сўзининг ЎТИЛда *дин.* стилистик белгиси остида берилган *Худонинг гўё бўлажак ҳодиса, воқеаларни олдиндан айтиш, ғойибдан хабар бериш қобилиятига эга бўлган энг севимли, энг азиз бандаси; авлиё* маънолари берилган.[4] У лингвомаданий сўз сифатида қаралмаслиги мумкин. Аммо ундан ясалган *валинеъмат* сўзида бу оттенка бор. Бу, айниқса, сўзнинг *олиҳиммат* сўзига синоним бўлганида ва юқори услубда қўлланилганида яққол сезилади: *–* ***Валинеъмат*** *устод афв этсинлар, – деди Али Қушчи ўнғайсизланиб, ва лекин мен ҳам бир-икки сония муқаддам худди шу фикрни кўнглимдан кечирган эдим...* ***Валинеъмат*** *пиримиз жаноб Хомуш ҳазратлари фақир хонақоҳимизга қадам ранжида қилгандурлар...* (О.Ёқубов). *Хўжа Муаззам Ҳиндол мирзонинг бекларидан еди, шунинг учун ўз* ***валинеъматидан*** *рухсат олди-ю, кейин Ҳумоюн кўрсатган жойга ўтди* (П.Қодиров) каби.

“Ўзбек тилининг изоҳли луғати”нинг барча томларида *дин.* стилистик белгиси билан изоҳланган сўзларнинг аксарият қисми ҳозирги ўзбек тилида лингвомаданий бирликлар сифатида қаралади. Биз юқорида уларнинг айримларинигина таҳлил қилиш билан чекландик. Бу каби *Аллоҳ субҳонаҳу ва таъоло* (12), *алҳамдулиллаҳ* (14), *жон бермоқ* (46), *иншооллоҳ* (55), *мулла* (80), *мураббий* (82), *сарвари коинот, сарвари олам* (116), *фаришта*

[1] Бисмиллаҳ... http://old.muslim.uz/index.php/maqolalar/item/22015-bismilla.

[2] Jo‘rayev N. O‘zbekiston tarixi: (Turkiston Chorizm mustamlakachiligi davrida), 1-kitob – Toshkent: Sharq, 2011. – Б. 109, 89. 552 b.

[3] Ўзбек тилининг изоҳли луғати, беш жилдлик. Биринчи жилд. – Тошкент: ЎзМЭ Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б. 157.

[4] Ўзбек тилининг изоҳли луғати, беш жилдлик. Биринчи жилд. – Тошкент: ЎзМЭ Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б. 158.

(138), *худо суйган* (147), *чин дунё* (150) каби сўзларнинг “Маърифий-ирфоний истилоҳлар изоҳли луғати”да ҳам изоҳлари берилиб, лингвомаданий хусусиятлари ҳақида сўз юритилган.[1]

С.Каримов таъкидлаганидек, “Токи инсоният мавжуд экан, унинг Аллоҳга имон келтиришга, илму маърифатга, саодатга, комилликка даъват қилувчи ақидаларининг ҳам умри боқийдир”.[2] Диний матнлардаги бу каби лингвомаданий бирликлар ислом динига эътиқодда бўлган ўзбек халқи вакилларининг оламнинг лисоний манзарасини тафаккур этишининг алоҳида бир кўриниши сифатида баҳоланади. Уларнинг бир қисми тилимизда асл тил маданиятини сақлаган ҳолда қўлланилаётган бўлса, иккинчи бир қисми миллий менталитетимиз, миллий қарашларимизга мос ҳолда қўлланилмоқда. Уларнинг аксариятида ижобий муносабатлар акс эттирилгандир.

Резюме: тил ва дин, тил ва маданият, лингвокультурология, лингвомаданий бирлик, диний матн, диний услуб.

Resume: language and religion, language and culture, linguoculturalism, linguocultural unity, religious text, religious style.

Резюми: язык и религия, язык и культура, лингвокультурализм, лингвокультурное единство, религиозный текст, религиозный стиль

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta’lim. 2024; 2
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

O‘ZBEK DIALEKTAL KORPUSIDA FE’LNING SINTAKTIK KATEGORIYASI (Surxondaryo viloyati shevalari misolida)

Xolova Muyassar Abdulhakimovna,
Termiz davlat universiteti,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Jahon lingvistikasida fe’l so‘z turkumiga tabiiy til sifatida ishlov berish borasida va korpusdan foydalanib uning ligvistik xususiyatlariga baho berishga doir turli tadqiqotlar olib borilgan, xususan, Goben Lyu ingliz tilidagi fe’llari valentlik modellarini korpus asosida tadqiq etish[3], Xitoy tilini o‘rganuvchilar tomonidan qo‘llaniladigan ingliz tili darsliklarida korpus yondashuvi asosida modal fe’llarni qayta ishlash, takomillashtirish[4], qiyosiy-parallel korpuslarda L_1/ L_2 ichki va oraliq individual morfologik o‘zgarishlarga doir[5], til o‘rganuvchilar lug‘atida tilni o‘rganishga turki beruvchi frazaviy fe’llar doirasida[6], lingvistik korpus yondashuvi vositasida Bryussel fransuz tilidagi

[1] Ўзбек тилининг изоҳли луғати, беш жилдлик. Биринчи жилд. – Тошкент: ЎзМЭ Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б. 521.

[2] Омонтурдиев Ж., Омонтурдиев А. Маърифий-ирфоний истилоҳлар изоҳли луғати. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2014.

[3] Каримов С. Қуръони Карим ва сўзлашиш одоби // Сино. Илмий-адабий, фалсафий-ирфоний, маънавий-маърифий уч ойлик журнал. – Теҳрон, 2006. 21-сон.

[4] Guobing Liu, Yaping Du. A corpus-based study of valency sentence patterns of english verbs. Theory and Practice in Language Studies. 2019. ISSN: 20530692. DOI: 10.17507/tpls.0906.07

[5] Lexi Xiaoduo Li. Improving Modal Verb Treatment in English Textbooks Used by Chinese Learners: A Corpus-Based Approach. SAGE. Vol. 12, Is. 1. 2022. DOI: 10.1177/21582440221079918

[6] Anna Shadrova, Pia Linscheid, Sarah Schneider. A Challenge for Contrastive L1/L2 Corpus Studies: Large Inter- and Intra-Individual Variation Across Morphological, but Not Global Syntactic Categories in Task-Based Corpus Data of a Homogeneous L1 German Group. Theory and Practice in Language Studies. 2019. ISSN: 16641078. DOI: 10.3389/fpsyg.2021.716485.